

Kun serkku oli sisko ja ystävä veli Sukulaisuus ja ystävyys 1500-luvulla

Serkun kutsuminen siskoksi ja ystävän kutsuminen veljeksi ovat esimerkkejä niin sanotusta symbolisesta sukulaisuudesta. Tarkoitin sillä perheenjäseniä kuvaavien termien käyttämistä perhepiirin ulkopuolisista ihmisistä, jotka eivät välttämättä olleet edes sukulaisia. Tämä menneinä vuosisatoina yleinen ilmiö oli tapa rinnastaa sukulaisuus ja ystävyys toisiinsa. Se on myös osoitus siitä, ettei näitä kahta käsitettä pyritty aina erottelemaan jyrkästi toisistaan.

Tämä kirjoitus perustuu työn alla olevaan väitöskirjatutkimukseeni, jossa tarkastelen vallankäyttöä ja sosiaalisia verkostoja 1500-luvun lopulla. Aiheenvalinnan taustalla oli havainto, että 1500-luvulla yhteiskunnan ja hallinnon toiminta perustui pitkälti viranhaltijoiden henkilökohtaisiin suhteisiin. Porrastettua hallintokoneistoa ei ollut vielä luotu. Sosiaalisten suhdeverkostojen ylläpitäminen oli tärkeää ja niissä ystävyydellä ja sukulaisuudella oli merkittävä rooli.

Lähestyn aihetta niin väitöskirjassa kuin tässä kirjoituksessa esimerkitapauksen kautta: kohteena on aatelismies Arvid Henrikinpoika Tawast ja hänen verkostonsa. Tawast on yhä monille tuttu nimi; onhan sen kantajista Arvid jäänyt historian lehdille maineikkaana sotapäällikkönä ja Maunu yhtenä Turun keskiaikaisista piispoista. Tosin näiden kahden miehen ja samalla keskiaikaisen ja 1500-luvun Tawast-suvun välillä ei ole pystytty osoittamaan mitään sukulaisuutta. Tutkimuskohteeni Arvid Henrikinpoika Tawast syntyi Hauholla vuoden 1540 tienoilla ja hänet aateloitiin vuonna 1582. Hän ei ollut valtakunnallisesti merkittävää suukua, vaan hämäläistä paikallisrälssiä,

mutta nousi siitä huolimatta korkeisiin virkoihin. Tawast oli uransa aikana monien eri linnojen päällikkönä ja pitkään jalkaväen ylipäällikkönä eli everstinä, kuten siihen aikaan sanottiin. Hän kuului siis Suomen aatelin johtomiehiin.¹

Arvid Tawastin elämän ajalle osui 25-vuotinen Venäjän-sota (1570–95) sekä 1590-luvun lopussa Ruotsin sisällissota ja siihen Suomessa liittynyt nuijasota. Kaarle-herttuan voitettua sisällissodan Arvid Tawast määrättiin päättämään päivänsä mestauslavalla vuonna 1599, sillä hän kuului häviäjän, kuningas Sigismundin tukijoihin. Arvid Tawastin vaimo Margareta Märtenintytär oli kotoisin Lammin pitäjän Kurjalan kartanosta. Perheeseen syntyi vain yksi aikuiseksi elänyt lapsi, poika Ivar, joka mestattiin isänsä kanssa vuonna 1599, noin 27-vuotiaana. Ivarilla oli lapsia, joiden kautta suku jatkui eteenpäin.²

Miksi valitsin tutkimuskohteeksi juuri Arvid Tawastin? Eräs syy on se, että hänestä on saatavilla aineistoa. Tawastilta on säilynyt kirjekokoelma, jossa on noin 500 kirjettä ja 100 kirjekonseptia, sekä tilikirjoja hänen omistamistaan kartanoista, jotka olivat Hämeessä Hattulan Vesunta ja Lammin, nykyisen Hämeenkosken Kurjala, Uudellamaalla Tenholan Karsby sekä Virossa Kunda.

Arvid Tawast oli rälssimies, joten tämä kirjoituskin käsittelee ystävyyttä ja sukulaisuutta nimenomaan yhteiskunnan ylempien kerrosten näkökulmasta. Taval-

¹ Tawaststjerna 1920, s. 1-29; Ramsay 1915, s. 474-475.

² Tawaststjerna 1920, s. 1-29; Ramsay 1915, s. 475-476.

lisen kansan osalta tämäntyyppisiä asioita on lähteiden puutteessa vaikea tutkia. Voidaan kuitenkin arvella, että monessa suhteessa rälssillä ja muulla kansalla oli samantyyppinen käsitys sukulaisuudesta ja ystävyydestä. Yhteiskunta ei ollut vielä 1500-luvulla eriytynyt jyrkästi suljetuiksi säädyiksi, vaan ylemmät ja alemmat kerrokset olivat vuorovaikutuksessa keskenään.

Kaavamaiset ja toistavat kirjeet

Selvittääkseni sosiaaliin suhteisiin liitettyjä käsityksiä olen tutkinut Arvid Henrikinpoika Tawastin kirjeenvaihtoa 1570–90-luvulta ja etsinyt sieltä ystävyyteen ja sukulaisuuteen viittaavia ilmaisuja. 1500-luvun kirjeet sopivat tähän hyvin, sillä vastaanottajan ja lähettäjän välisen suhteen kuvaaminen oli niissä korostuneessa asemassa. Oikeiden puhuttelumuotojen avulla tuotiin esiin osapuolten välinen arvojärjestys ja siihen liitetyt normit. Kirjeet olivat kaavamaisia ja eri yhteyksiin sopivia, vakiintuneita ilmaisuja toistettiin ja kopioitiin sanataarkasti. Syynä tähän oli, että kirjeenkirjoituksesta oli keskiajalla kehittynyt oma oppiaineensa, jota opetettiin kouluissa ja jonka säännöt pohjautuivat antiikin retorikalle perinteelle ja auktoriteetille kirjeille. Kirjoittajien avuksi oli laadittu lukematomia mallikirjoja, joita käytettiin jo keskiajalla Ruotsin valtakunnassakin ja joista voitiin suoraan kopioida sopivia fraaseja.³

Miksi puhuttelut olivat näin tärkeitä? Koska elettiin vielä puolittain suullisessa kulttuurissa, kirjeet eivät olleet nykyisessä mielessä yksityisiä. Ne saneltiin kirjurille ja ne saatettiin lukea ääneen vastaanottajalle. Puhuttelujen piti siis olla korrekkeja, koska ne eivät jääneet vain lähettäjän ja vastaanottajan välisiksi.⁴ Toisaalta puhuttelujen kautta tunnustet-

tiin osapuolten välinen hierarkia, mikä oli tärkeää yhteiskunnan järjestyksen säilyttämisen kannalta. Hallinto ei perustunut tähän aikaan niinkään virallisiin instituutioihin, vaan henkilökohtaisiin suhteisiin. Kun ihmisten välinen hierarkia hyväksyttiin ja sitä ylläpidettiin muun muassa puhuttelujen avulla, vallitsi järjestys. Se puolestaan merkitsi pysyvyyttä, vakautta, normien täyttämistä, säädynmukaisuutta ym. kaikkea positiivista ja pysyvää epävarmassa maailmassa.

Valitsin esimerkiksi aatelismies Bengt Johaninpojan kirjeen vuodelta 1584 (kuva 1, käännös liiteosassa), joka on tarkoitukseen sopivan lyhyt. Kirjeen osat on erotettu toisistaan: ensimmäisenä on aloitus eli protokolla, sitten tekstiosa ja viimeisenä lopetus eli eskatokolla. Protokollan alussa on tervehdys, joka on usein sanasta sanaan samanlainen eri kirjeissä. Sitten seuraa kaavamainen kiitososa ja puhuttelu. Puhuttelu on erityisen tärkeä, sillä juuri se paljastaa, millainen suhde lähettäjän ja vastaanottajan välillä oli. Tässä tapauksessa lähettäjä sanoo Arvid Tawastia ystäväkseen.⁵

Sitten vasta päästään varsinaiseen asiaan eli kirjeen tekstiosaan. Usein aloitukseen ja lopetukseen kului yli puolet kirjeen rivimäärästä. Tässäkin tapauksessa kirjeen varsinaisen asiasisältö on melko vaatimaton. Tekstiosassakin viitataan ystävyyteen. Kirjeen lopetusosassa on ensimmäisenä lopputervehdys, sekin kaavamainen, ja lopuksi päiväys ja allekirjoitus. Vielä kuoreen kirjoitetussa osoitteessakin muistetaan mainita ystävyyttä. Yhteensä ystävyys mainitaan seitsemän kertaa näin lyhyessä kirjeessä (lihavoidut kohdat).

³ Hansson 1988, s. 16-21; Utterström 1968, s. 26-29.

⁴ Lahtinen 2002 a, s. 1-2.

⁵ Larsson 1991, s. 10-11.

1584
d. 40 dec.

Min vording of skilling selbs medt Guds och
norske m^o of alre vordere befonds. Väst m^o
vording of flinge mofkels for mone vordere
vording, firdig ing medt alre gude god
fylla ill. Kär skilling firdig god of gode
vord, efter of ut lufte vording firdig gode
end of vording ing of gude god firdig gode
lugging of vording of ingud ar firdig gode
ar utale, vording firdig ing vording vording
il ad, ar : mlo gude ill firdig gode of gode
vord, of vording id vord it : vording medt
vord vording, ar firdig mone vord firdig
gude of firdig ingud, vord firdig gode
vord ing, ingud vord firdig vord vord
lird firdig, ing vord firdig, firdig medt vord gode
mlo of vording vording of vording vording
vord il liff of firdig. Dar vording firdig
30 Decembij 1584

O. M. A. Gode
til vord

Arvid
Johannil il firdig

⁶ RA, AHTs1, Hartikkalan Bengt Johaninpoika
Arvid Henrikinpoika Tawastille Käkisalmesta
30.12.1584.

huomioon, että ne voivat muuttua ajan
kuluessa. Kun 1500-luvun kirjeessä pu-
hutellaan toista ystäväksi, se ei välttämät-
tä tarkoittanut samaa kuin nykyään.
Näyttää siltä, että ystävyys käsitettiin
1500-luvulla hyvin laajasti. Sen ymmär-

tämiseksi täytyy ensin ottaa esille rauhan käsite. Yhteiseen rauhan-piiriin kuuluivat keskiajalla ja myöhemmin henkilöt, jotka eivät olleet vihollisuuksissa keskenään. Heidän välillään vallitsi rauha eli olotila, jossa ei harjoitettu väkivaltaa. Lisäksi rauhan-yhteisöön kuuluvien kesken vallitsi ystävyys, jota puolustettiin yhdessä ulkopuolisia uhkia vastaan. Rauhanyhteisön saattoivat keskiajalla muodostaa esimerkiksi läänityksenhaltija sukupiireineen ja alamaisineen.⁷

Tähän keskiaikaiseen ajattelumalliin perustuu tulkintani 1500-luvun kirjeistä esiin nousevasta ystävyyskäsitteestä. Rauha ja ystävyys liittyivät edelleen läheisesti yhteen. Ystävyys taustalla oli sama ajatus kuin nykyään sanonnassa "ystävät ja viholliset": kaikki samalla puolella olevat ovat ystäviä keskenään. Normaali tilassa valtakunnan sisällä vallitsi rauha, joten kaikki yhteisen kuninkaan alamaiset kuuluivat samaan rauhanyhteisöön ja sitä kautta heidän välillään vallitsi myös ystävyys.

Keskiajalla yhden valtakunnan sisällä saattoi kuitenkin olla ylimysten johtamia ryhmittymiä, jotka olivat vihollisuuksissa ja jopa ilmisodassa keskenään. Kun valtakuntia sitten alettiin koota keskusvallan kontrolliin, yhtenäisessä valtiossa ei enää siedetty sisäistä eripuraa.⁸ Arvid Tawastin aikaan valtion keskittämisen prosessi oli käynnissä Ruotsin valtakunnassa. Voidaan ajatella, että tällöin samaan rauhanyhteisöön kuuluivat kaikki kuninkaan alamaiset ylimmästä herrasta yhteiseen rahvaaseen asti (kuvio 1). Rauhanyhteisön ulkopuolelle jäivät kuninkaan viholliset.

Yhtenäistämisen pyrkimykset eivät vaitaneet hetkessä, vaan yksilöillä saattoi yhä olla valtion sisällä omia vihamiehiä. Tällä ei tarkoitettu mitään kevyttä, pientä ja ohimenevää riitaisuutta, vaan törkeää loukkausta, jonka seurauksena rauhantila ei voinut palautua ilman sovutusta. Esimerkki tällaisesta rauhanloukkauksesta

on surmatyö, jollaisen uhriksi joutui Arvid Tawastin veli Klaus. Tekijän ja uhrin omaisten välille syntyi vihollisuus, joka piti poistaa joko verikostolla tai muulla sovituksella. Tappaja joutui pakenemaan maasta, mutta pääsi palaamaan kahden vuoden päästä kuninkaan suojelukirjeen turvin ja pääsi ystäviensä välityksellä sovintoon Tawastin perheen kanssa. Verikosto-ajattelu hävisi vähitellen vasta 1600-luvun kuluessa, kun oikeuslaitos tehostui ja sitä myötä henkikirikosten virallinen käsittely tuli pakolliseksi.⁹

Kuvio 1 liitteissä. Rauhanyhteisö, ystävyys ja sukulaisuus.

Kirjoitetussa kielenkäytössä rauhanyhteisö ja ystävien piiri eivät kuitenkaan olleet täysin sama asia. Esimerkiksi Arvid Tawast ei puhutellut suinkaan kaikkia henkilöitä ystävikseen, vaikkei heidän välillään ollutkaan vihollisuutta. Rajoituksen asetti henkilöiden välinen hierarkia: kovin korkea-arvoista henkilöä ei voinut sanoa ystäväksi, ei myöskään kovin paljon alempi arvoista, vaikka kuulutiinkin samaan rauhanyhteisöön. Ei käynyt laatuun, että esimerkiksi aatelismiehen palvelija olisi kutsunut isäntäänsä ystäväkseen tai sotapäällikkö puhutellut sotilaitaan ystävinään. Arvid Tawast ei käyttänyt ystävä-termiä koskaan kuninkaasta eikä toisaalta palvelijoista ja tavallisesta kansasta. Sen sijaan läheisyydellä ei ollut merkitystä, sillä ystäväksi voitiin sanoa etäistä ja lähes tuntematontakin henkilöä, kunhan vain kuulutiin saman kuninkaan alamaisuuteen eikä oltu hierarkisesti liian kaukana toisistaan.

Arvid Tawast oli aatelismies, joten hänen ystäväpiirinsä kattoi kaikki aateliset, sekä häntä korkeampi arvoiset että samantasoiset. Lisäksi ystävien piiriin kuului joukko hierarkiassa alemmaksi sijoittuvia aatelittomia ihmisiä, mutta tämä joukko oli pieni ja siihen kuuluvat olivat säätyläisiä, lähinnä voutteja tai lain-

⁷ Hietaniemi 1992, s. 159.

⁸ Hietaniemi 1992, s. 158.

⁹ Hietaniemi 1992, s. 159-160; Ylikangas 1999, s. 64-69, 102; Tawaststjerna 1918-20, s. 735.

lukijoita tai sitten pappissäätyä. Suurinta osaa aatelittomista ihmisistä Tawast ei kutsunut ystävikseen. Tähän ryhmään kuului koko niin sanottu tavallinen kansa eli rahvas ja lisäksi alempia säätyläisiä, kuten kirjureita, voudinapulaisia ja aliupseereita.

Ystävyys tuotiin esiin käyttämällä ystävyteen viittaavia sanontoja. Kirjeissä esiintyvät toistuvasti ilmaukset "hyvä ystävä", "pyydän ystävällisesti", "ilmoitan ystävällisimmin" ja niin edelleen. Ystävyyskäsitykseen liittyi voimakkaasti ajatus, että suhteesta piti olla hyötyä molemmille osapuolille. Ystävät pääsivät osallisiksi toistensa resursseista, sillä olennainen osa ystävyttä oli vastavuoroinen palvelusten, tietojen ja tavaroiden vaihto. Tällaista lahjojen vaihtamiseen perustuvaa vuorovaikutusta on kutsuttu "lahjan logiikaksi" ja se on ollut merkittävä osa monia primitiivisiä kulttuureita, mutta tuttu myös nyky-yhteiskunnassa.¹⁰ Ikivanha ajattelutapa näkyy muinais-skandinaavisen Edda-runon Korkean runossa:

"39. En nähnyt niin aulista antajaa, ettei vartois vastalahjaa,
niin avokätistä omastaan, että pahastuisi palkinnosta.

41. Ilahduta ystäviä ase-in ja vaattein, sen parhaiten oivallat itse;
lahjat enentävät ystävyden ikää, jos kohtalo kääntyy oikein.

42. Ystävänsä ystävä olkoon mies ja korvatkoon lahjalla lahjan;
naurulla miehet maksakoot naurun ja palkitkoon valheella vilpin."¹¹

Vastavuoroisuuteen perustuva ajattelutapa poikkeaa myöhemmästä ystävyysihanteesta, jossa tärkeimpänä pidetään tunnepuolta, ystävysten läheisyyttä, ja jossa pakollisten vastalahjojen kautta tapahtuva hyödyntävyys koetaan vieraaksi. Läheisyys ja sitoutuneisuus oli ihanne myös 1500-luvulla, mutta sen ohella "tosiystävystenkin" suhteissa vai-

kuttivat vastavuoroisten palvelusten vaihtamisen periaatteet. Jakaminen oli ystävyysihanteelle olennaista, koskipa se sitten tietoja, palveluksia tai omaisuutta.¹²

Sukukäsitys

Suku ylitti ystävyden rajat siinä mielessä, että siihen saattoi kuulua ihmisiä hierarkian eri tasoilta. Arvid Tawastin tapauksessa sukupiiri tunnetaan melko huonosti. Tawastien kahdeksanpäinen sisaruskatras kuului alempaan aateliin, mutta serkuissa ja muissa kaukaisemmissa sukulaisissa lienee ollut paljon aatelittomia henkilöitä, myös sellaisia, joita Arvid Tawast ei kutsunut ystävikseen. Ylempiä sukulaisista ei ole tietoa, mutta ainakin teoriassa heitäkin saattoi olla.¹³

Keitä sukuun sitten laskettiin kuuluviksi? Millä perusteella sukulaispiiri muodostui? Tässäkin tapauksessa pitää ottaa huomioon, että käsitteen sisältö muuttuu ajan myötä. Ensinnäkin muuttuu se, miten polveutuminen lasketaan: isänpuolelta, äidinpuolelta, kuinka monta sukupolvea ja niin edelleen. Tähän palaan tuonnempana. Toisekseen muuttuu se, mihin sukulaisuussuhde perustuu. Keitä ihmiset pitivät sukulaisinaan? Nykyään sukulaisiksi lasketaan pääasiassa verisukulaiset eli biologiset sukulaiset. Sukupiiriin voidaan lukea myös avioliiton kautta sukuun liittyneet langot, kälyt ym. Avioliiton kautta syntyneitä sukulaisuutta voidaan kutsua yleisnimityksellä lan-koudeksi. Sen sijaan nykyään on täysin vieras ajatus pitää esimerkiksi kummeja sukulaisina. Näin kuitenkin ajateltiin katolisella keskiajalla, jolloin kummeista tuli kasteessa sekä lapsen että toistensa hengellisiä sukulaisia. Kummus lasket-

¹⁰ Hasselberg 1998, s. 103-104, 138-142.

¹¹ Korkean runo, säkeet 39, 41-42. Eddan jumalrunot (1998).

¹² Tämä tulee esiin mm. keskiaikaisessa, ympäri Eurooppaa levinneessä tarinassa Amicus ja Amelius -nimisistä ystävyksistä. Kts. Reinholdsson 1998, s. 228-229.

¹³ Ramsay 1915, s. 475; Tawaststjerna 1920, s. 2.

tiin yhtä päteväksi avioesteeksi kuin verisukulaisuus.¹⁴

Millainen sukukäsitys vallitsi Arvid Tawastin aikaan? Lain mukaan avioesteen aiheuttavana sukulaisuutena pidettiin verisukulaisuutta ja lankoutta. Hengellinen sukulaisuus oli poistettu uskonpuhdistuksen jälkeen avioesteiden joukosta.¹⁵ Mutta entä ihmisten omat käsitykset? Lukemissani Arvid Tawastin kirjeissä ei juuri koskaan mainita sukulaisuutta, kun on kyse serkuista, pikkuserkuista tai muista perhepiirin ulkopuolisista sukulaisista. Tawastin kirjeenvaihdossa ei käytetä muita sukulaistermejä kuin perheenjäseniä tarkoittavat sanat isä, äiti, poika, tytär, veli ja sisar. Vain perhesuhteiden tarkalla erittelyllä näyttää olleen merkitystä. Muista sukulaisista voitiin joskus käyttää termiä "frände", naisista "fränka", joka tarkoittaa sukulaista, mutta ei erittele sukulaisuuden laatua.

Tästä seuraa, että on toisaalta vaikea tietää, ketä Arvid Tawast piti sukulaisinaan. Toisaalta se saattaa merkitä sitä, ettei arkipäivän elämässä ollut merkitystä sillä, oliko henkilöön olemassa biologiseen sukulaisuuteen perustuva side vai ei. Tämän ongelman ratkaisemiseksi on tarkasteltava, mikä oli suvun, perheen ja ystävyysyhteys.

Elettinkö ennen "sukuyhteiskunnassa"?

Historiantutkimuksessa on ollut pitkään vallalla kuva muinaisesta sukuyhteiskunnasta. Sen mukaan suku oli vanhalla ajalla yhteiskunnallisen järjestäytymisen perusyksikkö, josta länsimainen yhteiskunta siirtyi keskiajan feodalismivaiheen kautta nykyaikaiseen valtioyhteiskuntaan, jossa suvun vanhat tehtävät ovat siirtyneen valtiolle. Samalla suvun merkitys väheni ihmisten

elämässä. On ajateltu, että uuden ajan alussa 1500-1700-luvuilla tapahtui muutos suvusta perheeseen, jolloin laajempi suku menetti merkitystään pienempien perheyksiköiden tieltä.¹⁶

Käsitys muinaisesta sukuyhteiskunnasta sekä sen evoluutionomaisesta kehityksestä kohti valtioyhteiskuntaa kyseenalaistettiin 1980-luvulla. Silloin syntyneen tutkimussuuntauksen mielestä nykyisenkaltaisen pienperhe oli ollut aina yhteiskunnan perusyksikkö ja kaukaisemmalla suvulla oli ollut vain vähän merkitystä ihmisten elämässä.¹⁷

Uusin käsitys on tavallaan yhdistelmä molempia äsken mainittuja. Monien tutkijoiden mielestä jokapäiväisessä elämässä perhe oli ihmisen tärkein yhteisö. Sen lisäksi toimi kuitenkin laajempi sukulaisten ja ystävien verkosto, joka koostui perheenjäsenistä, verisukulaisista, langoista, ystäväistä, naapureista ja muista, joiden kanssa kulloinkin oltiin läheisissä tekemisissä. Erona vanhaan sukuyhteiskunta-ajatuksen on se, että nyt ajatellaan, että verkostossa merkityksellistä ei ollut biologinen sukulaisuus sinänsä, vaan ystävyys. Arvellaan, että menneinä vuosisatoina sukulaisuus ja ystävyys rinnastettiin toisiinsa eikä niiden välillä nähty jyrkkää eroa. On huomattu esimerkiksi, että ruotsin kielessä keskiajalla sanalla "frände" voitiin tarkoittaa sekä sukulaisia että ystäviä. Huomiota on kiinnitetty myös siihen edellä mainittuun seikkaan, että sukulaisuuden perusteina voitiin verenperinnön lisäksi pitää avioliittoa tai kummiutta.¹⁸

Näin ollen päädytään siihen, että 1500-luvulla suvulla ymmärrettiin kahdentyyppistä ilmiötä. Ensinnäkin perhe ja ystäväpiiri muodostivat

¹⁴ Tolvanen 2002, s. 106-112; Knuutila 1990, s. 149-151.

¹⁵ Knuutila 1990, s. 157-160.

¹⁶ Matikainen 2002, s. 56-58; Mäkelä 1989, mm. s. 192-193.

¹⁷ Matikainen 2002, s. 59-60.

¹⁸ Matikainen 2002, s. 64-66; Reinholdsson 1998, s. 150-152; Hermanson 2000, s. 9-11; Tolvanen 2002, s. 106.

arkipäivässä vaikuttavan yhteisön, tukiverkoston, jota voidaan kutsua "suvuksi ja ystäviksi". Tässä sukukäsityksessä verisukulaisuudella ei sinällään ollut suurta merkitystä, eikä sukulaisia ja ystäviä eroteltu toisistaan. Läheisin ja tärkein yksikkö oli perhepiiri, jonka ulkopuolelle suhteita luotiin ja lujitettiin muun muassa avioliittojen avulla. Liittosuhteiden luomisen taustalla oli eliitin keskuudessa usein poliittisia tai taloudellisia tavoitteita.¹⁹

Toinen merkitys suku-sanalle oli verisukulaisten joukko. Syntyperä oli ratkaiseva tulevan elämän kannalta, sillä se määräsi ihmisen mahdollisuudet, sosiaalisen aseman, identiteetin ja paikan yhteisössä. Verisuku ei kuitenkaan ilmeisesti toiminut yhdessä erillisenä ryhmänä muuten kuin erityistilanteissa, esimerkiksi perinnönjaoissa. Vaikka verisukulaisuus sinänsä ei ollut läheisyyden peruste, verisukulaisilla saattoi tietenkin olla suuri merkitys arkipäivän suku- ja ystäväverkostossa.²⁰

Sosiaalinen verkosto

Arkipäivän kannalta merkityksellisimpiä olivat ne ystävät, joihin oltiin läheisissä yhteyksissä, olivat he sitten sukulaisia tai eivät. Mutta myös kaukaiset ja etäiset ystävyyden piiriin kuuluvat henkilöt, joiden kanssa ei yleensä oltu tekemisissä, saattoivat osoittautua joissakin tilanteissa tärkeiksi. Esimerkiksi jos Tawastilla oli pyyntö kuninkaalle, hän saattoi kääntyä Tukholmassa asuvan kuninkaan sihteerin puoleen ja vedota heidän välillään vallitsevaan, joskin siihen asti ainoastaan nimelliseen, ystävyyteen.

Olen tulkinnut tämän niin, että oli olemassa ihannekuva ystävyssuhteen toiminnasta, "ystävyyden kirjoittamattomat säännöt".²¹ Niinpä nimellisten

ystävien laajan joukon piirissä vallitsivat teoriassa samat käyttäytymisnormit kuin todellisten ystävien välillä. Niihin kuuluivat muun muassa keskinäinen luottamus ja avunanto. Tästä oli etua henkilökohtaisiin suhteisiin perustuvassa hallinnossa: viranhaltijoiden välillä vallitsi alusta asti ystävyyteen perustuva käyttäytymisnormisto eikä suhteita tarvinnut luoda aivan tyhjästä. Läheinen ja todella luotettava ystävyssuhde edellytti kuitenkin pitkäaikaista yhteistyötä ja luottamuksen hidasta kasvattamista.

Vastavuoroisia ystävyssuhteita ylläpitämällä henkilö kokosi itselleen yhteistyö- ja turvaverkoston. (kuvio 2 liitteissä) Ystäväpiiriä voidaankin tutkia sosiaalisena verkostona. Verkostotutkimus on viime aikoina ollut muodissa historian-tutkimuksen piirissä. Se lähtee ajatuksesta, että yksilöt linkittyvät toisiinsa sosiaalisten suhteiden kautta ja muodostavat näin verkoston. Asiaa havainnollistetaan usein kuvaamalla yksilöt pisteiksi, joita yhdistävät toisiinsa kontakteja ja resurssivirtoja kuvaavat viivat. Kuvio 2 esittää niin sanottua yksilökeskeistä verkostoa, jossa on yksi keskushenkilö.²² Verkoston jäsenillä on puolestaan omia kontakteja, joihin he ovat yhteydessä. Näin alkuperäinen verkosto laajenee ja keskushenkilö pääsee hyötymään sellaisistakin ihmisistä, joihin hänellä ei ole suoraa kontaktia.

Verkosto laajenee nopeasti. Julkisuutta saaneen teorian mukaan nykymaailmassa kuka tahansa ihminen on korkeintaan kuuden linkin päässä kenestä tahansa toisesta ihmisestä. 1500-luvulla, jolloin väkeä oli vähän, voidaan helposti arvella, että ainakin kaikki Ruotsin valtakunnan rälssimiehet ja suuri osa muita virkamiehiä oli Tawastista korkeintaan kahden linkin päässä.

Konkreettisesti tätä perheen ja ystävien muodostamaa verkostoa voidaan

¹⁹ Matikainen 2002, s. 64; Tolvanen 2002, s. 123-127; Lahtinen 2002 b, s. 356-358.

²⁰ Matikainen 2002, s. 64-65.

²¹ Kts. esim. Hasselberg 1998, s. 195-196, 222.

²² Mattila & Uusikylä 1999, s. 10-11.

tarkastella kartan avulla (kartta 1 liitteissä). Siihen on Tawastin omien kartanoiden ohella merkitty hänen sisarustensa sekä kirjeissä "ystävikseen" puhuttelemiensa henkilöiden kartanoita. Mukana ovat vain Tawastin pääkartanot; niiden lisäksi hänen hallussaan oli kyliä ja taloja useilla seuduilla. Tawastin suvun paikallisuutta osoittaa, että sisaruspiirin omistamat kartanot sijaitsivat pääasiassa Hämeessä. Niitä olivat muun muassa Hauhon Skyttälä, Janakkalan Kernaala, Padasjoen Kasiniemi, Sääksmäe Jutikkalan puolikas sekä kotitalo Hauhon Kokkala. Kartalta hahmottuu perhepiirin hallussa oleva Hämeen eri kolkkiin ulottuva kartanoiden verkosto.

Lisäksi kartalle on merkitty tärkeimmät linnat, joiden päällikköinä useimpina vuosina oli Tawastin ystäväpiiriin kuuluneita miehiä. Yhdessä kartanoiden kanssa ne kattavat laajan alueen. Lähteiden puutteellisuuden huomioon ottaen Tawastin verkosto oli todellisuudessa laajempi. Yhteyksiä oli myös Ruotsin puolelle ja Viroon. Tuttaviensa kautta Tawast oli yhteydessä laajan alueen ihmisiin ja tapahtumiin. Tämä merkitsi muun muassa tehokasta tiedonvälitystä ja uutisointia. Tawastilla oli myös majapaikkoja monella suunnalla. Henkilökohtainen tapaaminen ja neuvottelu oli tärkeää, sillä elettiin vielä paljolti suullisessa kulttuurissa. Kirjeisiin lisättiin usein, että keskustellaan asiasta enemmän, kun tavataan. Ihmiset vierailivat alituisesti toistensa kartanoissa. Ja jos ei vierailtu henkilökohtaisesti, lähetettiin terveisiä. Esimerkiksi näin: "minä ja Jakob Olofinpoika tervehdimme teitä sekä rakasta vaimoanne ja Karin-rouvaa ja pikku-Arvidia monella tuhannella hyvällä päivällä ja yöllä".²³ Karin-rouvalla tarkoitettiin tässä Arvid Tawastin pojan Ivarin vaimoa Karin Finckeä, ja pikku-Arvid oli hänen poikansa.

²³ RA, AHTs1, Söderkullan Bertel Henrikinpoika Arvid Henrikinpoika Tawastille Hämeenlinnasta 3.4.1598.

Verisukulaisuus ja lankous

Edellä on tullut todettua, että verisukulaisuudella tai sen julkituomisella ei välttämättä ollut suurta merkitystä ihmisten arkielämässä. Kirjeissä osapuolten välisen hierarkian esilletuominen oli tärkeämpää kuin sukulaisuus eikä sukulaisuutta yleensä edes mainittu. Esimerkiksi Arvid Tawastin pikkuserkku Karin Pederintytär puhutteli Tawastia vain "rehelliseksi, jalosukuiiseksi mieheksi" ja hänen miehensä Hans Skalm "sydämeni rakkaaksi isäksi".²⁴ Olen löytänyt ainoastaan yhden perhepiirin ulkopuolisen henkilön, jota Arvid Tawast kutsui sukulaisekseen termillä "frände". Hän oli vouti Joakim Bertelinpoika, mutta ei kuitenkaan tiedetä, mitä sukua hän oli Tawastille.²⁵

Samaa ilmiötä osoittaa sotapäällikkö Arvid Stålarmin kirje Arvid Tawastille, jossa hän puhuu pikkuserkkunsa Cecilia Johanintyttären häistä: "minua on pyydetty järjestämään [...] häät, koska kenelläkään hänen [morsiamen] veljistä tai suvusta ei ole varaa tai halua pitää häitä". Stålarm ei mainitse Ceciliaa pikkuserkukseen tai edes sukulaisekseen, vaan päinvastoin sanoo, ettei kukaan sukulainen järjestä häitä. Stålarm ei siis pikkuserkkuna edes katsonut kuuluvansa sukulaisten joukkoon.²⁶

Vaikkei arkielämässä verisukulaisuudella olisikaan ollut suurta merkitystä, oli se kuitenkin tärkeää lain edessä. Perintöasioissa suvusta ja polveutumisesta oli oltava selvillä, jotta voi valvoa etuaan. Jos maata myytiin, sukulaisilla oli siihen etulunastusoikeus.

²⁴ RA, AHTs1, Hans Skalmin ja Karin Pederintyttären panttauskirja Arvid Henrikinpoika Tawastille 12.3.1579.

²⁵ RA, AHTs1, Arvid Henrikinpoika Tawast Joakim Bertelinpojalle, ei päiväystä.

²⁶ RA, AHTs1, Arvid Erikinpoika Stålarm Arvid Henrikinpoika Tawastille, ei päiväystä.

Avioliittoon aikovien oli myös tiedettävä, etteivät he olleet sukulaisia, sillä sukulaisuus oli avioeste. Alun perin varhaiskeskiajalla sukulaisuus laskettiin jopa seitsemän sukupolven takaa, mutta sittemmin määräystä lievennettiin koskemaan neljää sukupolvea. Joka tapauksessa esivanhemmat oli ainakin periaatteessa tunnettava pitkälle, ja muutamat tuomiokirjoissa säilyneet perinnönjakotapaukset osoittavat, että suku todella voitiin tietää usean sukupolven taakse. Yleensä perintö kuitenkin jaettiin perheen sisällä, eikä kaukaisemmalla sukulaisuudella ollut merkitystä. Kolmas tapaus, jossa verisukulaisten joukko nousi esille avioliiton ja perinnönjaon lisäksi, oli verikosto eli suvun jäsenen kohdistuneen surmatyön kostaminen tai sovituksen hankkiminen. Tässäkin tapauksessa sovinnon vaatijoina olivat yleensä uhrin perheenjäsenet, eivät kaukaisemmat sukulaiset.²⁷

Sekä perintöoikeudessa että avioliittoaesteissa sekä isän- että äidinpuoleisella suvulla oli merkitystä. Suku laskettiin siis bilateraalisesti, jolloin mukaan tulivat yhtäläisesti kaikki miehen ja naisen kautta sukua olevat. Maaseudulla perintöä kuitenkin annettiin tyttärille puolet siitä, mitä pojille. Perinnönjaossa suositettiin yleensä patrilineaarista mallia eli maaomaisuuden periytymistä vanhimmalle pojalle. Isäpoika -sukujohtoon perustuva patrilineaarinen suku vakiintui keskiajan ja 1500-luvun kuluessa linjaksi, jonka mukaan myös rälssisukujen vaakuna, sukunimi, arvo ja maaomaisuus periytyivät.²⁸

Sukujohtoja selvitellessä kannattaa kuitenkin muistaa, että vielä 1500-luvulla vaakuna ja sukunimi periytyivät toisinaan myös äidin suvulta tai joltakin muulta esi-isältä katsomatta siihen, oliko polveutuminen puhtaasti mieslinjainen. Vaakunakilpi voitiin myös vaihtaa ja käyt-

töön ottaa esimerkiksi vaimon tai jopa esimiehen suvun vaakuna. Jos siis näkee jollakulla keskiaikaisella henkilöllä esimerkiksi sinettikuviona tietyn vaakunan, ei voi automaattisesti olettaa, että henkilö kuului sitä kuviota käyttävään sukuun isänsä kautta. Mahdollisesti hän ei ollut lainkaan sukua, kuului sukuun äitinsä kautta tai jotakin muuta tietä.

Miten lankous eli sukulaisuus avioliiton kautta ilmenee lähteissä? Suomen kielen monimutkaista sukulaisnimitysjärjestelmää (nato, käly, kytty jne.) ei käytetty ruotsinkielisissä lähteissä. Useimmiten esiintyy sana "svåger", joka käännetään yleensä langoksi tarkoittaen nykykielessä vaimon veljeä tai sisaren miestä. Naisista käytettiin vastaavassa yhteydessä termiä "svägerska", joka käännetään kälyksi.

"Svåger"- ja "svägerska"-sanoilla voitiin kuitenkin muinoin tarkoittaa myös muuta avioliiton kautta sukua olevaa miestä ja naista.²⁹ Ei voi siis automaattisesti olettaa, että 1500-luvulla langoksi kutsuttu mies olisi lanko sanan nykymerkityksessä, vaan sukulaisuuden tarkempi luonne täytyy päätellä muista yhteyksistä. Esimerkiksi Tawast puhuttelee kirjeessään erästä aatelismiestä Lasse Torsteninpoikaa sanoin "veli, lanko ja erityisen hyvä ystävä".³⁰ Lasse Torsteninpojan vaimo oli Arvid Tawastin vaimon serkku, joten lankoussuhde oli olemassa, mutta kaukainen.

Kuten alussa kävi ilmi, veljeksi puhuttelu ei välttämättä merkinnyt todellista sukulaisuutta. Merkitsikö lanko sitten varmasti avioliiton luomaa sukusidettä vai oliko sekin vain symbolinen termi? Lanko-sana esiintyy kirjeissä huomattavasti harvemmin kuin veli-sana, ja useimmissa tapauksissa taustalta voidaan sukuselvitysten avulla löytää jonkinastei-

²⁹ Svenska akademiens ordbok, verkkoversio, hakusanat "svåger" ja "svägerska" [<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>].

³⁰ RA, AHTs1, Arvid Henrikinpoika Tawast Brötorpin Lasse Torsteninpojalle Savonlinnasta 10.9.1595.

²⁷ Matikainen 2002, s. 61, 65-66 ja alaviitteet 72 ja 84; Knuutila 1990, s. 104.

²⁸ Tolvanen 2002, s. 107-108, 115; Hermanson 2000, s. 8; Lappalainen 2002, s. 345.

nen lankoussuhde. Ilmeisesti lanko-sanaa käytettiin tähän aikaan pääasiassa "todellisessa", ei symbolisessa merkityksessä.³¹ Jostakin syystä termiä ei kuitenkaan käytetty aina, vaikka kyseessä olisi ollut läheinen lankoussuhde. En ole esimerkiksi nähnyt Arvid Tawastin puhuttelevan sisartensa miehiä kertaakaan langoikseen.

Jos onnistuu seuraamaan sukuaan keskiajalle asti, voi joskus tulla eteen myös ruotsin kielen termi "måg" käytettynä eri merkityksessä kuin nykyään. Nykyisinhän sillä tarkoitetaan vävyä eli tyttären aviomiestä, ja tässä merkityksessä sanaa on käytetty 1600-luvulta lähtien. Mutta vielä 1500-luvulla sillä voitiin tarkoittaa myös samaa kuin sanalla "svåger", siis sukulaismiestä avioliiton kautta. "Måg"-sana voi sen vuoksi johtaa sukututkijat helposti harhaan, jos sen olettaa kirjaimellisesti tarkoittavan tyttären miestä.³²

Symbolinen sukulaisuus

Ystävyyden ohella tutkimistani kirjeistä nousee selvästi esiin symbolinen sukulaisuus eli siis tapa käyttää sukulaisiin, erityisesti perheenjäseniin viittaavia termejä perheen ulkopuolisista henkilöistä. Toisin sanoen joitakin henkilöitä puhuteltiin isäksi ja äidiksi, joitakin pojiksi ja tyttäriksi ja joitakin veljiksi ja sisariksi ilman, että heihin oli olemassa sukulaisuussuhdetta. Yhä nykyään tuttu esimerkki tästä on katolisen papin puhutteleva isäksi.

Perhe oli ihmisten läheisin yhteisö. Sen vuoksi keskiajalla ja 1500-luvulla käsitys perheenjäsenen välisestä suhteista oli tärkeä osa ihmisten maailmankuvaa. Kaikkia suhteita katsottiin näiden perussuhteiden kautta. Uuden ajan alun yhteis-

kuntaa on kuvattu "primääristen suhteiden yhteiskunnaksi", jolla viitataan juuri perussuhteiden tärkeyteen ihmisten ajatusmaailmassa. Perheenjäseniksi voidaan katsoa niin sanottu välitön suku eli vanhemmat, sisarukset ja lapset. Puhutaan kahdesta ydinperheestä: syntymäperheestä, johon kuuluvat vanhemmat ja sisarukset, sekä avioperheestä, johon kuuluvat puoliso ja lapset.³³

Perhetermistön käyttö perheen ulkopuolisista ihmisistä ei jäänyt täysin symboliselle tasolle, sillä ilmaisujen taustalla oli tietty käyttäytymisihanne. Perhesuhteisiin liitetyt käyttäytymisnormit haluttiin heijastaa muihin sosiaalisiin suhteisiin. Ehkä tähän on syynä se, että perheessä katsottiin vallitsevan luonnostaan ihannepiirteitä, joita sosiaalisissa suhteissa tavoiteltiin: rakkaus, omistautuminen, auttaminen sekä selvä patriarkaalinen hierarkia, jossa jokaisella perheenjäsenellä oli oma paikkansa, omat tehtävänsä ja velvollisuutensa.³⁴

Patriarkaalista järjestystä opetettiin kansalle muun muassa kristillisen huoneentaulun avulla. Patriarkaalisen perheen järjestys perustui isänvaltaan: isä oli perheen pää ja hallitsi kotitaloutta. Hänellä oli käsky- ja rankaisuvallta perheenjäseniinsä. Vaimo oli miehen kumppani ja auttaja ja hänen piti totella miestänsä. Lasten oli toteltava sekä isää että äitiä, samoin kotitalouden palvelijoiden. Järjestelmästä saa helposti kovin ankaran kuvan. Opetuksessa kuitenkin edellytettiin, että perheen pää, patriarkka, ei saanut olla mielivaltainen tai kova, vaan hänen piti käyttää valtaansa lempeydellä ja rakkaudella.³⁵

Kun jotakin ulkopuolista henkilöä puhuteltiin perheenjäseneksi viittavalla sanalla, ilmaisu valittiin niin, että sen avulla voitiin rinnastaa asianosaisten vä-

³¹ Myöhemmin (jo 1610-luvulla) "svåger"-sanalla on tarkoitettu symbolisesti mm. ystävää. Kts. Svenska akademiens ordbok, verkkoversio, hakusana "svåger" [<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>] ja Droste 1998, s. 17.

³² Svenska akademiens ordbok, verkkoversio, hakusana "måg" [<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>].

³³ Matikainen 2002, s. 61; Tolvanen 2002, s. 107, 109.

³⁴ Sablonier 1984, s. 213; Hasselberg 1998, s. 185.

³⁵ Aalto 1991, s. 133, 138-141; Liliequist 2002, s. 81-82; Eilola 2002, s. 101.

linen suhde perheen sisällä vallitsevaan patriarkaaliseen hierarkiaan (kuvio 3 liitteissä). Tämä tarkoitti sitä, että alempiarvoiset puhuttelivat ylempiään vanhempiin viittaavilla sanoilla ja ylemmät vastaavasti alempia lapsia tarkoittavilla sanoilla. Samalla arvoasteella olevat kutsuivat toisiaan veljiksi ja sisariksi. Kun joku puhutteli Arvid Tawastia isäkseen, hän sitoutui toimimaan samalla tavalla kuin oikean pojan odotettiin toimivan isäänsä kohtaan.

"Teidän isällinen hurskautenne"

Isä-sanaan sisältyi viittaus isän ja lapsen suhteeseen liitettyihin norminmukaisiin piirteisiin. Vieraista henkilöistä käytettäessä se osoittaa puhuteltavan auktoriteettia puhuttelijaan nähden. "Isä" oli hierarkiassa selvästi ylempänä ja hänen arvovaltansa tunnustettiin. Hänen ei kuitenkaan tarvinnut olla puhuttelijaa vanhempi eikä heidän välillään ollut välttämättä sukulaisuussuhdetta. Esimerkiksi palvelijat voivat puhutella isäntäänsä isäksi. Toisaalta isäksi voitiin puhutella esimerkiksi enoa, setää tai appea. Isäksi puhuttelu osoittaa luottamuksellista ja läheistä suhdetta. Mitä tahansa suhdetta ei voitu rinnastaa tärkeään vanhempi-lapsisuhteeseen. Puhuttelu osoitti molemminpuolista kunnioitusta. Vastaavasti arvovaltaista naista voitiin puhutella äidiksi.³⁶ Naisille kirjoitettuja kirjeitä on säilynyt ylipäänsä vähän eikä Tawastin kokoelmassakaan ole kuin muutama hänen vaimolleen kirjoitettu kirje. Niinpä en ole löytänyt sieltä esimerkkejä äidiksi puhuttelesta.

Puhuttelijan oma asema vaikutti niin, että mitä alempisäätyisemmästä henkilöstä oli kyse, sitä helpompi hänen oli kutsua toista henkilöä isäkseen. Kyllin korkeastatuksinen henkilö ei puhutellut isäkseen ja äidikseen ketään ulkopuolisia; näin muun muassa Arvid Tawast. Hän oli

itse niin korkeassa asemassa, aatelismies ja arvostetuissa viroissa, että hänen kunniaansa ja täysivaltaisuuttaan olisi loukannut tunnustaa joku isäkseen, isällisen vallan käyttäjäksi. Arvid Tawastia kutsuivat isäkseen etupäässä omat palvelijat ja rälssittömät säätyläiset, kuten lainlukijat, voudit ja aliupseerit, mutta myös osa papeista ja alempaan rälssiin kuuluvasta väestä.

Isäksi voitiin puhutella useampiakin henkilöitä samanaikaisesti. Tämä kuulostaa nykykuuntelijan korvaan erikoiselta. Esimerkiksi muuan pappismies kirjoitti yhteisesti Arvid Tawastille ja kahdelle muulle henkilölle puhutellen heitä seuraavasti: "jalo ja hyväskuinen isä Arvid Henrikinpoika, rehellinen isä Johan Larsinpoika ja Lars Johaninpoika". Toinen esimerkki asiasta on tuntemattoman lähettäjän kirje, joka on osoitettu "Vesunnan Arvid Henrikinpojalle, erityisen hyvälle isälleni". Eivät kuitenkaan kaikki alaiset puhutelleet esimiestään isäksi. Esimerkiksi eräs upseeri puhutteli Tawastia sanoilla "rakas eversti", mikä tietysti kuulostaa nykyisin yhtä oudolta kuin isäksi puhutteleminenkin.³⁷

Esimerkkikirjeen (käännös 2 liitteissä) on lähettänyt Arvid Tawastille hänen palvelijansa Klemet Sigfridinpoika, joka oli keräämässä Tawastille kuuluvia veroja Ylä-Satakunnassa. Vuosilukua ei ole säilynyt. Kirjeestä tulee hyvin esiin, kuinka ilmaisrepertuaari sovitettiin ilmentämään pojan norminmukaista suhtautumista isää kohtaan. Vaikka teksti on hyvin lyhyt, siinä toistuu sana nöyryys neljä kertaa (lihavoidut kohdat). Nöyryy tensä, alamaisuutensa ja palveluhalunsa lisäksi Klemet ikäänkuin ohimennen mainitsee, ettei tiedä, mitä isäntä ajattelee

³⁶ Lahtinen 2002 a, s. 3, 5.

³⁷ RA, AHTs1, Hans Mickelinpoika Arvid Henrikinpoika Tawastille, Johan Larsinpojalle ja Lars Johaninpojalle Sorkkalasta 12.6. [vuosiluku puuttuu]; RA, AHTs1, tuntemattoman lähettäjän Arvid Henrikinpoika Tawastille osoittaman kirjeen kuori; RA, AHTs1, Hans Mickelinpoika Arvid Henrikinpoika Tawastille Huittisista 18.3.1585.

Mårten Larsinnpojan ehdotuksesta korvata verovilja lihalla. Hän ei siis rohkene edes suoraan pyytää isännältään ohjeita, vaan esittää asian kautta rantain.

"Isän" ja "pojan" suhde oli samantyyppinen kuin herran ja palvelijan suhde. Tai pikemminkin toispäin, herra ja palvelija rinnastettiin isään ja lapseen. Molemmissa noudatettiin samaa patriarkaalista vallankäyttöä. Ajattelu maailmasta saa jonkinlaisen kuvan lainlukija Henrik Jakobinpoika Speitzin esittäessä käsityksensä omasta asemastaan palvelijana: "minä olen vähäinen ja kykenemätön, / en kukaan /, [olen] vain palvelija, velvollinen osoittamaan herraleni kuuliaisuutta ja uskollisuutta". Virkettä ei tietenkään voi pitää osoituksena todellisesta tilanteesta, vaan nimenomaan vallitsevista arvoista. Koska Speitzia epäiltiin kirjoitushetkellä väärinkäytöksistä, hänen etunsa mukaista oli vähätellä omia mahdollisuuksiaan parhaansa mukaan ja esittää tilanne aatelismiehelle mieluisassa valossa.³⁸

Vanhempi-lapsi -suhteen toinen puoli eli pojaksi ja tyttäreksi kutsuminen ei ole tutkimissani kirjeissä kovin yleistä. Se ei liity isä-puhutteluun niin, että Arvid Tawast puhuttelisi pojakseen henkilöä, joka puhuttelee häntä isäksi. Tawast ei esimerkiksi koskaan puhu palvelijoistaan lapsinaan. Sen sijaan hän käyttää puhuttelua miniästään ja lastenlapsistaan kutsuen heitä sanoilla "tyttäreni ja pienet poikani".³⁹ Näiden lisäksi olen löytänyt vain yhden pojaksi puhutellun henkilön. Krister Mattsinpoika Björnram, nuori aatelismies, oli 1590-luvun lopussa vanhemman herran Gödik Fincken kanssa Savonlinnan päällikkönä. Tawast kirjoitti heille yhteisesti lukuisia kirjeitä ja aloitti ne puhuttelulla "rakas veli Gödik Fincke

ja poika Krister Mattsinpoika".⁴⁰ Kumppiaan ei ollut varsinainen sukulainen.

"Sinun rakas veljesi"

Ehkä mielenkiintoisin symbolisen sukulaisuuden muoto on veljeys, joka vallitsi muun muassa äskeisessä esimerkissä Arvid Tawastin ja Gödik Fincken välillä. Veljeyteen ja sisaruteen liittyy nykyisin vahva mielikuva tasa-arvoisuudesta. 1500-luvullakin veljeksi ja sisareksi puhuttelemineen osoitti samantasoista asemaa puhujaan nähden. Erityisesti velipuhuttelu on Arvid Tawastin kirjeissä erittäin yleinen, sillä Tawast käytti sitä useimmista aatelismiehistä, joiden kanssa oli tekemisissä. Veli-sanaa käytettiin siis merkityksessä "säätöveli": sama säätöasema yhdisti miehet toistensa veljiksi.

Aatelissäätö ei kuitenkaan ollut yhtenäinen. Siinä erottui ylempi kerros, johon kuuluivat valtaneuvoston jäsenet ja muut ylhäisaateliset suvut, ja toisaalta alempi aateli, joka oli paljon suurempi ryhmä ja johon Arvid Tawast itse kuului. Ne henkilöt, joita Tawast puhutteli veljiksi ja sisariksi, olivat nimenomaan alempaa aatelia. Hän näyttää sisällyttäneen käytännössä kaikki tämän ryhmän miehet veljeysretoriikan piiriin katsomatta suhteen läheisyyteen tai muihin tekijöihin. Ylemmän aatelin jäseniä Tawast puhutteli sitä vastoin herroiksi ja rouviksi.

Esimerkkikirjeen (käännös 3 liitteissä) lähettäjä Arvid Stålarin oli ehkä Arvid Tawastin läheisin ystävä. Hänen kirjeitään on Tawastin kokoelmassa säilynyt yli neljäkymmentä. Tässäkin kirjeessä on samanlaiset aloitus- ja lopetusosat kuin äskeisessä palvelijan eli niin sanotun "pojan" kirjoittamassa kirjeessä, mutta tyyli on tuttavallinen osoittaen lähettäjänsä ja vastaanottajan tasavertaisuutta. Stålarin pyytää suorasukaisesti suurta viljalainaa

³⁸ RA, AHTs1, Henrik Jakobinpoika Speitz Arvid Henrikinpoika Tawastille Hauholta 30.11.1593.

³⁹ RA, AHTs1, Arvid Henrikinpoika Tawast Ivar Arvidinpoika Tawastille Viipurista 2.7. [vuosiluku puuttuu; pitäisi olla 1599].

⁴⁰ RA, Avskriftsamlingen efter 1520, vol.13: Gödik Finckes registratur 1598-1599, s. 105: Arvid Henrikinpoika Tawast Gödik Finckelle ja Krister Mattsinpojalle Viipurista 7.6.1599.

ja vetoaa lopuksi veljeyteen, jotta pyyntöä noudatettaisiin. Lihavoiduista kohdistaa huomaa veli-sanana esiintyvän peräti seitsemän kertaa.

Lainan pyytäminen oli tyypillinen veljesten välinen asia. Siihen tavallisesti suostuttiin muutta- mutkitta. Muita useimmissa kirjeissä toistuvia asioita olivat uutisten ja tiedonantojen lähettäminen, neuvot ja varoitukset ja ylipäänsä kaikenlainen toisten auttaminen.

Nykyään veljistä ja vastavuoroisesta palvelusten tekemisestä puhuttaessa tulee helposti mieleen "hyvä veli" -verkostot ja niiden kulussientakainen toiminta. Mielestäni hyvä veli -järjestelmän rinnastus 1500-luvun veljien verkostoihin ei ole kovin kaukaa haettu ajatus. Aatelismiehillä oli siihen aikaan yleensä jokin siviili- tai sotilashallinnollinen virka, jonka tehtäviä he hoitivat yhteistyössä "veljensä" ja ystäväverkostonsa kanssa. Kuitenkin täytyy pitää koko ajan mielessä, että 1500-luvulla veljien ja verkostojen toiminnassa ei ollut mitään salattavaa tai hämäräperäistä. Asioiden hoitaminen henkilökohtaisten suhteiden kautta oli normaalia ja hyväksyttyä, koska hallintokoneisto ei ollut vielä kehittynyt nykyisenkaltaiseksi.⁴¹

Kaikki suhteet, myös hallinnon vi-
ranhaltijoiden väliset suhteet, käsitettiin henkilökohtaisiksi ystävyys-suhteiksi. Tämä tarkoitti muun muassa velvollisuutta auttaa ystäviä. Ei ollut erikseen "yksityisiä" ja "virallisia" suhteita. Henkilökohtainen tunteminen oli tärkeää, jotta voitiin luottaa, että asiat hoituivat hyvin. Tämän myötä entisajan hallinnossa vaikuttivat vastavuoroisuuden periaatteet: veljet tekivät toisilleen palveluksia, antoivat lahjoja, lupasivat vastapalveluksia ja niin edelleen. Tätä ei pidetty mitenkään kummallisena. Esimerkiksi Tawast lähetti kuninkaan sihteerin Hans Krankan vaimolle 100 kyynärää hämäläistä palttinakangasta, kun halusi päästä eroon epämieluisasta kuninkaan määräämästä

toimeksiannosta. Lahjojen lähettely virkamiehille kuului normaaliin asiointiin vielä yli parinsadan vuoden ajan, eikä siinä nähty mitään arveluttavaa.⁴²

Veljien yhteisö

Kirjeiden puhutteluosassa veli-sanana yhteyteen lisättiin yleensä jokin ystävyteen viittaava määre: joko "hyvä ystävä", "erityisen hyvä ystävä" tai "luotettavan hyvä ystävä". Veljeys oli ystävyysyden erikoismuoto, läheisimpien ystävien joukko. Tämä perustui yhteiskunnan hierarkiaan ja ihmisten eriarvoisuuteen. Läheinen ystävyys-suhte oli vallitsevien normien mukaan mahdollinen vain samansäätyisten ihmisten kesken. Tietenkään kaikkien "veljien" kanssa ei oltu yhtä läheisissä tekemisissä, mutta oma sääty oli kuitenkin se ryhmä, jonka piiristä löytyivät nykyajan ystävyyskäsitystä vastaavat ystävät.

Tärkeä osa veljeyden ylläpitämistä oli yhteenkokoontuminen ja juhliminen iloisessa seurassa. Kokoontumiset lisäsivät yhteisyyden tunnetta. Keskiajalla voitiin puhua joulua viettämään kokoontuneista "jouluveljistä". Monissa kirjeissä esitettiin kutsuja, jotta voidaan keskustella asioista tai kokoontua viettämään juhlapäiviä.⁴³

Matts Larsinpojan hääkutsusta (käännös 4 liitteissä) käy selväksi, mikä oli juhlinnan tarkoitus: pitää "lystiä ja hauskaa" hyvien ystävien kanssa. Yhteisyys ilmenee myös jakamisena. Isäntä julistaa veljeyden hengessä jakavansa maallisen hyvänsä mielellään vieraidensa kesken niin, että ystävätkin pääsevät osallisiksi hänen vauraudestaan.

Kun juhlissa pidettiin lystiä ja hauskaa isolla joukolla, niin oluenjuonnilla oli tietysti merkittävä rooli varsinkin tähän aikaan, jolloin sitä juotiin arkisinkin suuria määriä, saati sitten juhlapäivinä. Lop-

⁴¹ Vrt. 1800-luvun alun tilanne Hasselberg 1998, s. 202.

⁴² RA, AHTs1, Arvid Henrikinpoika Tawast Hans Krankalle 2.6.1583; Hasselberg 1998, s. 202-205.

⁴³ Reinholdsson 1998, s. 221-223 ja alaviite 468.

puun otan lainaukseksi viimeiset rivit kirjeestä, jonka Arvid Tönnenpoika Wildeman kirjoitti uutenavuotena 1590 Arvid Tawastille:

"Tehkää hyvin ja tervehtikää rakasta vaimoanne ja poikaanne ja kaikkia hyviä ystäviä minun puolestani monelle hyvällä yöllä ja onnellisella päivällä sekä minun palveluksellani. Lähetetty kiireellä meiltä kaikilta Sven Juomanlaskijan kammioista, jossa joimme lapsenoluita joukolla hyvien ystävien kanssa, eikä ole minun veljeni ja hänen rakkaan vaimonsa maljaa unohdettu, vaan kaikella ahkeruudella juotu".⁴⁴

Lähteet

Riksarkivet (RA), Tukholma:

Arvid Henriksson Tavasts samling (AHTs), vol. 1-3 (mf FR 508-509 Kansallisarkistossa).

Avskriftsamlingen efter 1520, vol. 13: Gödik Finckes registratur 1598-1599 (mf FR 565 Kansallisarkistossa).

Kirjallisuus

Aalto, Sirpa: Oikonomitraditionen och den lutherska husläran. Den problematis- ka familjen (red. Panu Pulma). Historial- linen Arkisto 97. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1991.

Droste, Heiko: Språk och livsform: pa- tronage i 1600-talets Sverige [<http://home.t-onli- ne.de/home/heiko.droste/Patronage.pdf>]. Julkaistu myös Scandia 1998.

Eddan jumalrunot (suom. Aale Tynni). WSOY, Juva 1998.

Eilola, Jari: "Cuckoi päällä curjanakin; cana alla armasnakin" - patriarkalisuus, puolisoiden välinen suhde ja auktoriteetin muodostuminen. Arjen valta: suoma- laisen yhteiskunnan patriarkalisesta jär- jestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistu- misen kynnykselle (v. 1450-1860) (toim. Piia Einonen & Petri Karonen). Historial- linen Arkisto 116. Suomalaisen Kirjalli- suuden Seura, Helsinki 2002.

Hansson, Stina: Svensk brevskrivning: teori och tillämpning. Skrifter utgivna av litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 18. Göteborg 1988.

Hasselberg, Ylva: Den sociala ekonomin: familjen Clason och Furudals bruk 1804-1856. Studia Historica Upsaliensia 189, Uppsala 1998.

Hermanson, Lars: Släkt, vänner och makt: en studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark. Avhandlingar från Historiska institutionen, Göteborgs universitet, 24. Göteborg 2000.

Hietaniemi, Tapani: Otto Brunner (1898-1982) ja herruuden maailma. Liite teok- sessa Brunner, Otto: Euroopan keskiajan sosiaalhistoria. Jyväskylä 1992.

Knuutila, Jyrki: Avioliitto oikeudellisena ja kirkollisena instituutiona Suomessa vuoteen 1629. Suomen Kirkkohisto- riallinen Seura, Helsinki 1990.

Lahtinen, Anu (2002 a): Budskap bakom retorik: senmedeltida brev som källmate- rial för familjeförhållanden. Ennen & nyt 1/2002 [<http://www.ennenjanyt.net/1-02/lahtinen.htm>].

Lahtinen, Anu (2002 b): Omaisuutta, ystäviä ja vaikutusvaltaa: avioliittojen merkitys Flemingien sukupiirissä. Histo- riallinen Aikakauskirja 4/2002.

⁴⁴ RA, AHTsI, Arvid Tönnenpoika Wildeman Arvid Henrikinpoika Tawastille 1.1. [vuosiluku puuttuu; pitäisi olla 1590].

Lappalainen, Mirkka: Suosio, suoja ja sosiaalinen nousu: aatelissuku ja patronus-klientti-järjestelmä uuden ajan alun Ruotsissa. Historiallinen Aikakauskirja 4/2002.

Larsson, Kent: Svenska brev: några bidrag till studiet av en texttyps historia. Acta Universitatis Umensis, Umeå studies in the Humanities 102. Umeå 1991.

Liliequist, Jonas: Käänteinen vaimokuri - diskurssi avioliittoon kuuluvasta miehisyydestä, vallasta ja auktoriteetista Ruotsissa uskonpuhdistuksesta 1800-luvun alkuun. Arjen valta: suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskialjalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450-1860) (toim. Piia Einonen & Petri Karonen). Historiallinen Arkisto 116. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002.

Matikainen, Olli: Verenperijät: väkivalta ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500-1600-luvulla. Bibliotheca Historica 78. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002.

Mattila, Mikko & Uusikylä, Petri: Mitä on verkostanalyysi? Verkostoyhteiskunta: käytännön johdatus verkostanalyysiin (toim. Mattila, Mikko & Uusikylä, Petri). Gaudeamus, Tampere 1999.

Mäkelä, Anneli: Suvusta perheeseen: Satakunnan ja Karjalan naisen asema 1500-luvulla. Historiallisia Tutkimuksia 151. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1989.

Ramsay, Jully: Frälsesläkterna i Finland intill stora ofreden. Helsingfors 1915.

Reinholdsson, Peter: Uppror eller resningar? Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige. Studia Historica Upsaliensia 186, Uppsala 1998.

Sablonier, Roger: The Aragonese royal family around 1300. Interest and emotion: essays on the study of family and kinship (ed. Hans Medick & David Warren Sabean). Cambridge 1984.

Svenska akademiens ordbok, verkkoversio [<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>].

Tawaststjerna, Werner: Arvi Henrikinpoika Tawast. Historiallinen Arkisto 28: 6. SHS, Helsinki 1920.

Tawaststjerna, Werner: Pohjoismaiden viisikolmattavuotinen sota I. Historiallisia Tutkimuksia I. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1918-20.

Tolvanen, Pia: Kuka oli sukulainen? - Perheen ja suvun rakenne keskiajan Pohjois- ja Länsi-Euroopassa. Keskiajan rajoilla (toim. Marko Lamberg & Susanna Niiranen). Jyväskylä 2002.

Utterström, Gudrun: Fem skrivare: Metta Ivarsdotter till Svante Nilsson. Studier i senmedeltida svenskt brevspråk. Stockholm Studies in Scandinavian Philology, new series 7. Uppsala 1968.

Ylikangas, Heikki: Väkivallasta sanan valtaan: suomalaista menneisyyttä keskialjalta nykypäiviin. WSOY, Juva 1999.

Liitteet

Käännös 1 kuvan 1 kirjeestä (sivulla 3)

Bengt Johaninpojan kirje Arvid Henrikinpoika Tawastille vuonna 1584

Ystävällinen ja hyväntahtoinen tervehdykseni lähetetty kaikkivaltiaan Jumalan myötä niin nyt kuin aina ennenkin. Seuraavaksi **ystävällinen** ja ahkera kiitos monista hyvistä töistä, jotka tulen kaikella hyvällä korvaamaan.

Rakas Arvid Henrikinpoika, veli ja **hyvä ystävä**,

koska Lasse Erikinpoika on selvittänyt ja tehnyt tilin raha-asioista, jotka hänellä vielä oli Viipurissa, eikä kukaan voi esittää hänelle niistä vaatimuksia, niin sen vuoksi on ystävällinen pyyntöni teille, että tekisitte hyvin veljenäni ja **hyvänä ystäväni**, ja lähettäisitte kirjeen isännällemme Viipuriin näiden sotamiesten mukana, että hän (Lasse) saisi tavaransa takaisin.

Ei erityisempää tällä kertaa, vaan teidät ja teidän rakkaan rouvanne, minun rakkaan sisareni, täten Jumalan lempeään ja armolliseen turvaan ja huomaan ikuisesti elämän ja sielun puolesta omistaen.

Käkisalmi 30. joulukuuta vuonna 84

Teille, rakas veljeni, mieliksi, Hartikkalan Bengt Johaninpoika

(kuori:) (...) jalolle ja hyväskuiselle Kurjalan Arvid Henrikinpojalle, minun veljelleni ja **hyvälle ystävälleni** tämä **ystävällisesti** (kirjoitettu)

Käännös 2.

Klemet Sigfridinpojan kirje Arvid Henrikinpoika Tawastille⁴⁵

Aivan **nöyrä ja alamainen** tervehdykseni **teidän isälliselle hurskaudellenne** nyt ja aina lähetetty kaikkivaltiaan Jumalan myötä.

Rakas hurskas isä,

ilmoitan teidän hurskaudelleen **nöyrimmästi**, että täällä Pirkkalan ja Kangasalan pitäjissä oli koottuna jonkin verran viljaa, jonka oli määrä tulla teidän hurskaudellenne, mutta joka annettiin ennen joulua ratsumiesten muonitukseen. Ja sen vuoksi jouduimme Sigfrid ja minä lähtemään uudestaan kiertämään kihlakuntaa ja keräämään viljaa uudelleen kokoon, ja nyt sitä on kertynyt muutamia tynnyreitä viidettäkymmenettä. Vielä haluaisin minä viivytellä muutamien tynnyrien toivossa, mutta M.årten Larsinpoika haluaa ottaa 3 leiviskää lihaa joka tynnyriltä. Mitä **teidän isällinen hurskautenne** siitä arvelee, en tiedä.

Tämän myötä **teidän isällisen hurskautenne** kaikkivaltiaan Jumalan huomaan iankaikkisesti omistaen.

Pirkkala 5. helmikuuta

Aina **teidän isällistä hurskauttanne palvelleen aivan nöyrästi**, Klemet Sigfridinpoika

(kuori:) Jalolle ja hyväskuiselle Vesunnan Arvid Henrikinpoika Tawastille, minun **rakkaalle isännälleni**, tämä **aivan nöyrästi** lähetetty.

⁴⁵ RA, AHTs1, Klemet Sigfridinpoika Arvid Henrikinpoika Tawastille Pirkkalasta 5.2. [vuosiluku puuttuu].

Käännös 3.

Arvid Erikinpoika Stålarmin kirje Arvid Henrikinpoika Tawastille vuonna 1583⁴⁶

Aivan hyväntahtoinen ja **veljellinen** tervehdykseni lähetetty Jumalan myötä niin nyt kuin ennenkin.

Seuraavaksi, **rakas veli**, mitä Pienen Kosken komppaniaan tulee, olen jo aiemmin kirjoittanut sinulle asiasta. Ja ilmoitan sinulle, **rakas veli**, että en ole saanut tänne viljaani, en Viipurista, Iivananlinnasta enkä Liivinmaalta, ja olen sen vuoksi oikein hätää kärsimässä viljan suhteen. Pyydän sen vuoksi, **rakas veli**, että lähettäisit kirjelasun palvelijallesi Mickelille ensi tilassa, että saisin 20 tynnyriä ruista ja saman verran ohraa. Muut saan kyllä Turusta. Ja jos sinä, **rakas veljeni**, haluat takaisinmaksun Viipurissa, niin annan sinulle mielelläni 100 tynnyriä tai enemmän, niin monta tynnyriä kuin vain pyydät ja siellä on. **Rakas veli**, toimi tässä asiassa niin kuin sinusta uskon.

Tämän myötä haluan omistaa sinut Jumalan huomaan elämän ja sielun puolesta.

Lindö 25. huhtikuuta.

Sinun **rakas veljesi** Lindön Arvid Erikinpoika

Käännös 4.

Harvialan Matts Larsinpojan kirje Arvid Henrikinpoika Tawastille vuonna 1593⁴⁷

Hyväntahtoinen ja **veljellinen** tervehdykseni kaikkivaltiaan Jumalan myötä niin nyt kuin aina ennenkin.

Rakas veli Arvid Henrikinpoika,

Seuraavaksi kaikkinaisen hyvinvoinnintoivotus ja **veljellinen** kiitos kaikesta hyvästä, jota minua kohtaan olet osoittanut ja jonka aina mielelläni korvaan.

Ja ilmoitan sinulle **veljellisesti**, että aikomukseni on Pyhän Kolminaisuuden nimeen pitää rakkaan vaimoni piian, Valborg Olofintyttären, häät ja kunniapäivän rehellisen ja hyvinoppineen miehen herra Paulus Laurentin kanssa tällä minun kartanossani Harvialassa seuraavan paastonajan ensimmäisenä sunnuntaina, joka on 4. maaliskuuta. Pyydän sinua sen vuoksi **veljellisesti** tekemään hyvin ja vaivautumaan edellä mainittuna aikana tänne **pitämään lystiä ja hauskaa minun ja useiden hyvien ystävien kanssa, joiden toivon silloin olevan täällä koolla. Mitä hyvää kaikkivaltias Jumala ja armollinen kuninkaani ovat minulle suoneet ja lahjoittaneet, sen haluan hyvästä tahdosta mielelläni jakaa sinun kanssasi**, ja sinun vaivannäkösi samassa ja kaikessa muussa mitassa mielelläni korvata.

Ja omistan sinut täten **veljellisesti** kaikkivaltiaalle Jumalalle.

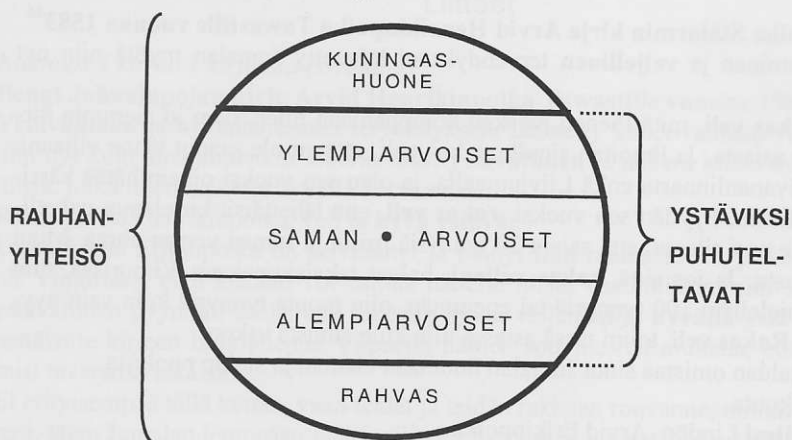
Harviala 21 helmikuuta vuonna 93.

Harvialan Matts Larsinpoika

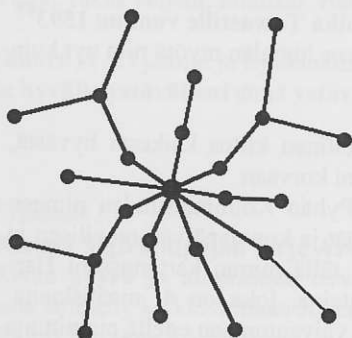
⁴⁶ RA, AHTs1, Arvid Erikinpoika Stålarmin Arvid Henrikinpoika Tawastille Lindöstä 25.4. [vuosiluku puuttuu; pitäisi olla 1583].

⁴⁷ RA, AHTs1, Harvialan Matts Larsinpoika Arvid Henrikinpoika Tawastille Harvialasta 21.2.1593.

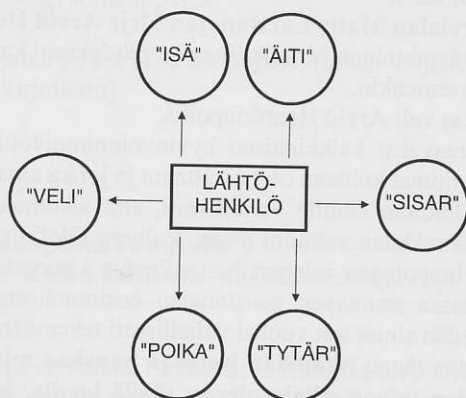
Kuvio 1. Rauhanyhteisö ja ystävyys



Kuvio 2. Kaavakuva verkostosta



Kuvio 3. Symbolisten sukulaistermien käyttäminen.



Kartta 1. Arvid Henrikinpoika Tawastin ja hänen suhdeverkostonsa jäsenten omistamia kartanoita.

